

קדמה מזרחה

ר' בנימין, דו־לאומיות וציונות־שכנגד

אבי־רם צורף

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית
פרופ' ג'רמי כהן – יו"ר, פרופ' גרשון בקון, פרופ' ירון הראל, פרופ' כנה ורמן, מר יחזקאל חובב,
פרופ' אלי לדרהנדלר, פרופ' אפרים שהם-שטיינר

עריכה לשונית: אברהם בן-אמתי
מנהלת ההוצאה לאור: חיה פז כהן
עורך ראשי: יחזקאל חובב
הפקה והבאה לדפוס: נעה גרינולד-עסיס

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט
האיגוד העולמי למדעי היהדות
מכון ון ליר בירושלים

מסת"ב 1-390-227-965-978
מספר קטלוגי 185-1122
© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשפ"ג

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות
צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: רונית גלעד
הדפסה: דפוס פרינטיב
ירושלים

תוכן העניינים

11	פתח דבר
15	מבוא
22	א. ר' בנימין: קווים ביוגרפיים ראשוניים
25	ב. מעבר לחלוקות ההיסטוריוגרפיות
26	ג. מדינת הלאום כפרטואר
27	ד. ר' בנימין ומיקומה של התנועה הציונית בהקשריה
29	ה. העלייה השנייה וגיבוש הקולוניאליזם הציוני
31	ו. ר' בנימין ו'המעגל הרדיקלי' בברית שלום
34	ז. פריצת גבולות הדמיון המרחבי המנדטורי
35	ח. ביקורת החילון וערעור דמות הסובייקט
35	ט. הציונות, שאלת הציבור וההווה הגליצאית
37	י. דו־לאומיות בתוך מדינת הלאום
37	יא. מבנה הספר
39	הערה על טרמינולוגיה

חלק ראשון

גליציה: רב־לאומיות, מסורתיות וספרות מינורית

43	פרק ראשון: להיות גליצאי בארץ ישראל
44	א. ר' בנימין כאינטלקטואל של הגליצאיות
45	ב. גליצאיות ואוריינטליזציה
48	ג. גליצאיות ברשימות ביוגרפיות
49	ד. ר' בנימין וגליצאים אחרים

- פרק שני: גליציה כערש מחשבתו הרב־לאומית של ר' בנימין
- 53 א. גליציה כמחוז הבסבורגי וכמוקד השתייכות מקומי
- 55 ב. ר' בנימין על הרב־לאומיות הגליצאית
- 58 ג. גליציה כבסיס לביקורת מדינת הלאום
- 64 ד. מרחבי הביניים של המסורתיות הגליצאית
- 66 ה. 'יהודים של שולחן ערוך' וחסידים־משכילים
- 68

חלק שני

ר' בנימין, ספרות ושאלת העצמי

- פרק שלישי: שאלת הגדרתה של הספרות העברית החדשה
- 73 א. 'ספרות הדרושה לשעתה'
- 74 ב. עיון בשני המניפסטים של 'המעורר'
- 76 ג. הסיפור הארץ־ישראלי והכתיבה האנטי־ז'נריסטית
- 80 ד. ביקורת סימונה של הספרות העברית כ'חילונית'
- 83
- פרק רביעי: אני בגוף שלישי: זיכרונות כאנטי־אוטוביוגרפיה
- 87 א. הגאוגרפיה של העצמי וכתובת הבית מחדש
- 90 ב. השימוש בגוף שלישי
- 93 ג. דמות האם והפנייה אל 'בעלי המלאכה'
- 95

חלק שלישי

שמייות, מזרחיות ואסלאם: ר' בנימין והשותפות היהודית-ערבית

- פרק חמישי: הזיקה היהודית-ערבית: מרחב, שפה, תרבות
- 103 א. אוריינטליזם והחלוקה בין שמיים לאריים
- 107 ב. פאן־שמייות
- 110 ג. מן השמייות אל האסלאם
- 115 ד. ר' בנימין, 'בני הארץ' וביקורת ההיגיון המרחבי הציוני
- 125 ה. ביקורת ייצוגי ההתנגדות הפלסטינית בשיח הציוני
- 135 ו. הערבית כ'קשר של קיימא' אל הארץ
- 141 ז. הזיקה לאסלאם כבסיס לביקורת הציונות החילונית
- 148

פרק שישי: יהדות, נשיות ואנטי־קולוניאליזם: ביקורת הכוח,

הגבריות ומדינת הלאום

154

155

160

168

171

177

א. היהודי־הנשי ומאבקן של הסופרג'יסטיות

ב. מלחמת העולם הראשונה והמבט של המוכפפים

ג. ביקורת על אימוץ השיח הלאומי־אירופי

ד. הפנייה לכתבי רבינדרנאת טאגור

ה. ההתנגדות האנטי־קולוניאלית של גנדהי

182

185

188

193

198

203

217

226

235

פרק שביעי: דו־לאומיות בתקופת המנדט והתביעה לשיבת הפליטים

א. 'הציונות בתור שם לוואי לשלטון האנגלי'

ב. הציונות וההתנגדות הערבית האנטי־קולוניאלית

ג. ברית שלום והפנייה אל 'האומה הערבית הגדולה'

ד. ביקורת מדיניות היישוב בתרפ"ט

ה. 'מבצרה עד יפו': מעבר לדמיון המרחבי המנדטורי

ו. קדמה־מזרחה והמרד הערבי הגדול (1936–1939)

ז. מלחמת העולם השנייה והליגה לשיתוף יהודי-ערבי

ח. הנכבה והתביעה להשבת הפליטים

247

248

253

262

266

פרק שמיני: ר' בנימין וביקורת יחסי הכוח האתניים ביישוב

א. התימנים ור' בנימין כפקיד המשרד הארץ־ישראלי

ב. ר' בנימין והשיח האיוגני הציוני: בין אימוץ לביקורת

ג. ר' בנימין, 'המזרחי' והתימנים

ד. ר' בנימין על אפליית הספרדים ביישוב

חלק רביעי

חרדיות, ציונות וביקורת שיח החילון

277

277

283

292

296

304

פרק תשיעי: הצלה, ביקורת שלילת הגלות וארץ ישראל

א. ביקורת 'שלילת הגלות' של רופין

ב. הצלת 'עמי חולה' לפני 'הגשמת הציונות'

ג. הקיום בארץ ישראל כגעגוע אל חיק האם

ד. תמונה אחרת של קיום יהודי בארץ

ה. מעבר לגבולות ארץ הצבי ומעבר לריבונות

308	ו. ריבונות כאליליות
312	ז. ר' בנימין על יעקב ישראל דה־האן
317	פרק עשירי: מושג הציבור והחיפוש אחר תנועה חרדית עממית
318	א. בין הונגריות לגליצאיות: ה'פירוד' ומקורותיו
321	ב. 'ומשום מה אנו כמעט רק [...] משבט האשכנזים?'
323	ג. הפנייה אל 'יהודי הטשטוש'
328	ד. ר' בנימין ו'כוליות התורה'
	אפילוג: ר' בנימין, ההיסטוריוגרפיה הציונית, ואפשרויותה של
331	היסטוריה־שכנגד
343	ביבליוגרפיה
371	מפתח

לאתר, לעובד ולסיני

בתקווה שתוכלו להיות באמת ובתמים
בנות ובן הארץ הזאת

פתח דבר

ספר זה עוסק בדמותו של הסופר והמסאי יהושע רדלר-פלדמן, הידוע יותר בכינויו ר' בנימין. ר' בנימין היה אחד המבקרים החריפים של תהליכי התגבשותו של היישוב הציוני בארץ-ישראל/פלסטין, תהליכים שכללו אימוץ של פרקטיקות מרחביות וכלכליות ותפיסות לשוניות ותרבותיות בדלניות, והוא השמיע ביקורת זו מתוך התנועה הציונית גופא. לכן יכולות עמדותיו לשמש בסיס לבחינה ביקורתית של תהליכים אלה, ולהבנה מעמיקה של הרפרטואר התרבותי ההגמוני הציוני בהקשריו ההיסטוריים. לצד זאת ניתן לבחון את הרפרטואר של דפוסי ההתנגדות השונים שעוצבו מתוך התמודדותו של ר' בנימין עם השיח הציוני ההגמוני.

מצד אחד, התבוננות זו מעלה את השדות השונים שבתוכם פעלה הנהגת היישוב כדי לגבש מסגרת לאומית יהודית הומוגנית, שמודל מדינת הלאום האירופית היה הדגם המארגן שלה. מסגרת זו כללה ארגון של המרחב וכינון משק העבודה, הטמעת אידאל לאומי של חד-לשוניות וחיפוש אחר תרבות יהודית לאומית 'אורגנית' ו'טהורה', הממירה את מוקדי ההשתייכות הקולקטיביים היהודיים המסורתיים במוקדים של שפה, ארץ וריבונות. מצד אחר, ההתבוננות בתהליכים אלה מנקודת מבטו של ר' בנימין מצביעה על ניסיונות לסמן לאומיות יהודית שונה, היוצאת נגד ההבחנות היסודיות של הלאומיות האירופית בכלל ונגד הציונות בפרט. ר' בנימין התייצב בצמתים שונים: שאלת הקיום היהודי-ערבי המשותף, שלילת הגלות ותפיסת התורה והמצוות כמוקד השתייכות קולקטיבי, והתגבשות הספרות העברית החדשה. צמתים אלה מאפשרים לעמוד על מכלול השדות שבתוכם 'התבצע' הרפרטואר התרבותי ההגמוני, על הזיקות שביניהם ועל אופני התגבשותם בהקשרים ההיסטוריים השונים.

*

הספר הזה הוא למעשה ניסיון לאצור בין הדפים את הדיה של שיחה משותפת, שרישומיה זרועים בכל עמוד ועמוד. אל השוטטות בין הסוגיות ההיסטוריות והמרחביות שזימן לי ר' בנימין הצטרפו רבות ורבים. הם הרעיפו עלי מדברי תורתם – תורה שהיא לא רק הדרשות שהיו כמים קרים לנפש עייפה, אלא גם רגעי הפוגה עם כוס קפה ורגעים של

שתיקות ומנוחות באמצע הדרך. המסע זימן לי חבורה לפסוע איתה, והרגעים של שיבה עם גודש סיפורי הדרך הם גם הרגעים להודות לחבורה זו שהתורה המונחת כאן נקנתה מתוכה.

הספר מבוסס על עבודת הדוקטור שלי, שנכתבה במחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע. בראש ובראשונה אני מבקש להודות למנחה שלי, מו"ר אמנון רז-קרקוצקין, נונו, שליווה את הספר עוד מראשיתו כעבודה סמינריונית במסגרת התואר הראשון. למדתי ממנו את אומנות הכתיבה ההיסטורית, המוכנה להסתכן בפנייה אל העבר ולהשתהות ברגעים של סכנה ושל אי-נחת, כתיבה בעלת תנופה שאיננה מסכינה עם ההתכנסות בגבולותיו המצומצמים של המחקר אלא נעה רצוא ושוב בינו לבין האופקים הרחבים שבמסגרתם הוא נתון. נדיבותו הרבה וההתלהבות המדבקת שלו הפכו את כתיבת הספר הזה לחוויה אינטלקטואלית מהנה, מעשירה ונוקבת.

עיבודה של עבודת הדוקטור לספר לא היה מתאפשר ללא עזרתו שלא תסולא בפז של ירחמיאל (ריצ'י) כהן, שמבנה הספר המובא לפניכם מבוסס מבחינות רבות על הצעותיו החשובות. אני מבקש להודות אף לקוראי עבודת הדוקטור שלי, הלל כהן, שלום רצבי וחמוטל צמיר, שסייעו בעצות טובות וחשובות כיצד לעבר את העבודה לספר.

אני מבקש להודות לצוות ההוצאה לאור של מרכז זלמן שזר: בראש ובראשונה למנהלת ההוצאה היוצאת חיה פז כהן, על הליווי החם והשיחות החוזרות ונשנות במהלך העבודה על הספר; למנהל ההוצאה הנוכחי עזרא ברום; וכן למנכ"לית מיכל שגיא, למפיקה נעה גרינולד-עסיס ולעורך הראשי יחזקאל חובב. אני מבקש להודות למערכת הפרסומים ולקוראים האנונימיים של הספר על הערותיהם החשובות, ובמיוחד לאלי לדרהנדלר שליווה באופן אישי את העבודה על הספר בשלביה האחרונים. תודתי נתונה גם לעורך הלשון של הספר, אבי בן-אמתי, שבידו הרגיש דאג לכך שאוציא מתחת ידי דבר ראוי ומתוקן.

המחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב שימשה לי בית אקדמי למן היום שבו דרכה כף רגלי לראשונה במסדרונות האוניברסיטה, ומחקר זה הוא במובנים רבים פרי התהליך שעברתי במסגרתה. בהזדמנות זו אני מבקש להודות אף למזכירות המחלקה עליזה יוניק ומירה שלום, שעשו רבות להקל את דרכי בין סבכי הביורוקרטיה. במהלך השנים הללו קיבלתי מספר מלגות תמיכה שאפשרו לי לפנות את הזמן לצורכי הכתיבה, וחובה נעימה היא לי להודות עליהן: מלגת נגב לדוקטורנטים מצטיינים באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, מלגת רוטנשטריך למצטיינים במדעי הרוח והחברה של המועצה להשכלה גבוהה, ומלגת נשיא המדינה למצוינות וחדשנות מדעית.

במהלך שנות העבודה על הספר השתתפתי במשך שנתיים בבית המדרש המתקדם במכון שלום הרטמן בראשותם של מנחם לורברבוים ויאיר פורסטנברג. זו הייתה עבורי חוויה מעשירה ומלמדת, שהשפיעה רבות על כתיבת המחקר, ועל כך תודתי נתונה להם. בשנים אלה אף הייתי שותף בקבוצת המחקר 'פרספקטיבות יהודיות', פרספקטיבות מזרחיות', שהתכנסה במכון ון ליר בירושלים. אני מודה מאוד לחברות וחברי הקבוצה על הדיונים מעוררי המחשבה ומרחיבי הדעת שרישומיהם ניכרים אף הם בצרור העלים שהפך לספר הזה. במשך כשנה ביליתי כעמית פוסט-דוקטורט בפורום ללימודים רב-אזוריים בברלין, במסגרת תוכנית המחקר EUME (Europe in the Middle East – The Middle East in Europe). במסגרת שנה זו התעצב ועובד הספר וזכיתי לקבל כיווני מחשבה חדשים. בייחוד ברצוני להודות למי שאפשרו והעניקו את התשתית לשהותנו בברלין, לראש התוכנית ג'ורג' חליל, ולג'סיקה מץ ולאיובל שמפר.

בשנים האחרונות אני עמית פוסט-דוקטורט באקדמיה ע"ש פולונסקי במכון ון ליר בירושלים. אני מודה לחברותי וחברי בקבוצה על השותפות והעצות הטובות בשלבי החיתום של הספר, ולרכות התוכנית, סנדה פוקס, על האוזן הקשבת תמיד. אני מודה לשי לביא, ראש המכון, לטל כוכבי, מנהלת הוצאת הספרים של המכון, וליונה רצון, מפיקת ההוצאה, על שניאותו אף לתמוך כספית בספר, ובכך אפשרו לי להתמקד בשלל ההיבטים שהיו כרוכים בהפקת הספר מבלי לדאוג לעניין זה.

חלק ניכר מעבודה זו נעשה בין כותליהם של הארכיון הציוני המרכזי ומכון גגזים. תודתי הגדולה נתונה לעובדות ועובדי הארכיונים הללו על כך שהנעימו את שהותי בהם וסייעו לי בעבודתי ובחיפוש.

ספר זה לא היה קורם עור וגידים ללא עזרה של עמיתים ועמיתות שתרמו לי מתורתם, הן בקריאת חלקים מן העבודה ובהערות חדות ומעשירות, הן בשיחות מלמדות שהעניקו לעבודה ממדים וכיוונים חדשים. קצרה היריעה מלהזכיר את כולם, ואזכיר רק כמה מהם: אלי אושרוב, עלמה איגרא, גדי אלגזי, נאאל אלטוח'י, עמר אלע'בארי, אליעזר באומגרטן, שיקו בהר, דויד בורבק, רחל בית אריה, חיה במבג'י-פורטס, יערה בנגר אללוף, צבי בן-דוד בנית, נמרוד בן זאב, עמרי בן יהודה, איתמר בן עמי, אבישג בן שלום, בשיר בשיר, אורית בשקין, עדה גבל, אמיתי גלס, לב גרינברג, בועז הוס, טפת הכהן-ביק, דותן הלוי, עידו הררי, יאלי השש, חיים וייס, אורית וקנין-יקותיאלי, אדנה זאוודו גביינש, הימת זועבי, מוטי זלקין, רעי חגי, הדס חן-צבר, אביגיל יעקובסון, אורן יפתחאל, מלכה כ"ץ, נמרוד לין, עמית לין, רון לסרי, דייוויד מאירס, רויטל מדר, דויד מוצפי-האלר, עומר מיכאליס, חן מנדל אדרעי, רחל מנקין, אורלי נוי, עמוס נוי, גאל נזרי, אריז' סבאע'ח'ורי, יובל עברי, מאיר עמור, מנשה ענזי, אמיר פאח'ורי, יונית

פלומבה נעמן, תום פסח, הרב יוסף קמינר, תמיר קרקסון, איריס רחמימוב, דקלה ריבלין כץ, מאיה שבת, אפי שהם־שטיינר, חנה שחם רוזבי, תמי ריקליס, אסף שטול טראורינג, נתן שיפרס, אביב שניר ואסף תמרי.

לבסוף, אני מבקש להודות לאמי ואבי, מירה ויוחנן צורף, על תמיכתם בי לאורך הדרך, על העצות הטובות שנתנו לי במהלכה, על מסירותם ועל אהבתם הגדולה. ובהקשר של הספר עצמו, זה המקום להודות להם על כך שהרגילו את עיני ואוזני לראות ולשמוע ערבית, ושהעניקו לי את היסודות הגלומים בחיבור זה, על שותפות ערבית-יהודית כנגד שיח החילון.

אתר, עובד וסיני היו אלה שסימנו לי גם על הרגעים שבהם צריך לשוב מן הדרך, על הצורך להציב למסע גבולות, לצאת למנוחה מן הדרך אל הבית ולשוב ממנו אל הדרך חזרה.

ורוני, השותפה למסע הזה לכל אורכו, הן כחלק מן החבורה עצמה, בשיחות חוזרות ונשנות שרישומן עז וניכר בספר, הן במוכנות להאזין לגודש הסיפורים המובא מן הדרך, והן בתמיכה ברגעים של תשישות.

מבוא

כחודש לאחר מותו, ב־27 בינואר 1958, התכנסה בבית העם בירושלים אספת אבל מטעם אגודת איחוד¹ לזכרו של הסופר והמסאי יהושע רדלר-פלדמן, אשר נודע יותר בכינויו ר' בנימין (1880–1957). בין הדוברים באספה היו מרטין בובר, עקיבא ארנסט סימון, הבישוף הקתולי של חיפה ועורך העיתון 'אֶרֶאבטה', ביטאון הליגה הערבית להגנת הפליטים ולתמיכה בהם, ג'ורג' חכים, ועורך הדין פריד וג'די טברי. בדבריו תיאר טברי את עיסוקו של ר' בנימין בפליטים הפלסטינים ובמצבם של הפלסטינים תחת הממשל הצבאי בישראל. הוא סיפר על מקרה שבו נחלץ ר' בנימין, בעקבות פנייה שקיבל מאחד מתושבי נצרת, לסייע למורה ערבי בבתי ספר ממשלתיים החי עם אביו, שנאסר על ידי כוחות הביטחון הישראליים. העילה למאסר הייתה שהשניים אירחו בביתם ידיד שעזמו לא נפגשו זמן רב ואשר הוגדר 'מסתנן' – (הכוונה היא לאורח, כמובן), כפי שתיאר זאת טברי בשמו של ר' בנימין, שקרא תיגר על עצם השימוש במושג 'הסתננות'. בעקבות הפנייה יצא ר' בנימין, בן השבעים ואחת בעת המקרה, לנצרת ויצר קשר עם המושל הצבאי, וזה הפנה אותו לרמטכ"ל דאז יגאל ידין (1917–1984), שהיה באותו רגע בבאר שבע. יום למחרת יצא ר' בנימין להיפגש עם ידין, ובסופו של דבר הצליח להוביל לשחרורו של האב, ולאחר שהלה שב לביתו אף הוסיף להפעיל לחצים לשחרורו של הבן.²

בתקופה זו שימש ר' בנימין כעורכו של כתב העת 'נר', ששימש במה להשמעת התביעה להשבת הפליטים הפלסטינים, ושבמסגרתו אף פרסמו כמה מנציגי הפליטים בישראל, דוגמת עורך הדין אליאס כוסא (1896–1971), את מאמריהם בעברית, באנגלית ובערבית. מלבד פעילות זו השתמש ר' בנימין בקשריו עם אישים שונים בממסד הישראלי כדי לסייע בטיפול בצורכיהם של הערבים שהיו נתונים תחת שלטון הממשל הצבאי. כך למשל הוא פנה לידידו יוצא גליציה שרגא קדרי, ששימש באותה עת סמנכ"ל משרד

1 'איחוד' הייתה אחת האגודות שקראו להקמתה של מסגרת פוליטית יהודית-ערבית משותפת.

2 'אספת אבל לזכר ר' בנימין ז"ל', נר ט, ה-ז (פברואר-אפריל 1958), עמ' 10.

הסעד, כדי להשיג פרוטזה עבור אישה ערבייה מבית צפאפא, וליעקב יהושע, ששימש מזכיר המחלקה לעניינים דתיים של המוסלמים במשרד הדתות, בתביעה להשגיה על מצבם של מסגדים ומקומות קדושים מוסלמיים אחרים שישאל השתלטה עליהם.³ כפי שתיאר זאת פיצל שריף אלזעבי ברשימה שכתב לאחר פטירתו בעיתון 'אלמג'תמע', שיצא לאור בנצרת במהלך שנות החמישים, 'כל מי שהכיר את ר' בנימין, ידע מה הקדיש במשך עשר השנים האחרונות למען השאלה הערבית והאזרחים הערבים הישראלים'.⁴ המרדף אחרי ידין בניסיון להוביל לשחרורם של השניים היה חלק מתוך מסכת הפעילות הזו. תגובתו של ידין למברק ששלח לו ר' בנימין, ככל הנראה כדי להיפגש עימו בבאר שבע, מבטאת את הדיאלקטיקה שאפיינה את היחס לר' בנימין ולפעילותו במהלך שנות החמישים:

אין אתה זקוק להזכרת עזרתך לאבי בימי מלחמת השפות על מנת להציגך בפני. אני שייך אמנם לדור 'צברי' צעיר שלא יכול בטבע בריתו לזכור את פעולותיך בימי צעירותך, אולם מאבקך מעל דפי העתונות במשך כל השנים מאז אני קורא אותם, גרם לי תמיד שאכבד את ר' בנימין' שלא הכרתיו אישית [...] עם כל זאת, הרי אישית התנגדתי באופן הנמרץ ביותר להשקפותיך ביחס לבעיה הערבית, והריני ממשיך לעשות זאת [...] אני יכול להבטיחך שרק בטחון המדינה והיושבים בה עומד לנגד הממשל הצבאי בבצוע תפקידיו הבלתי נעימים. לא מוצאת חן בעיני (בלשון מאופקת) רמיזתך ל'ימי בווי' [...] והרמיזה רוצה לערער את כל היסוד המוסרי לפעולת צ.ה.ל. במלחמתו לשמירת הגבולות של המדינה, והיושבים בה.⁵

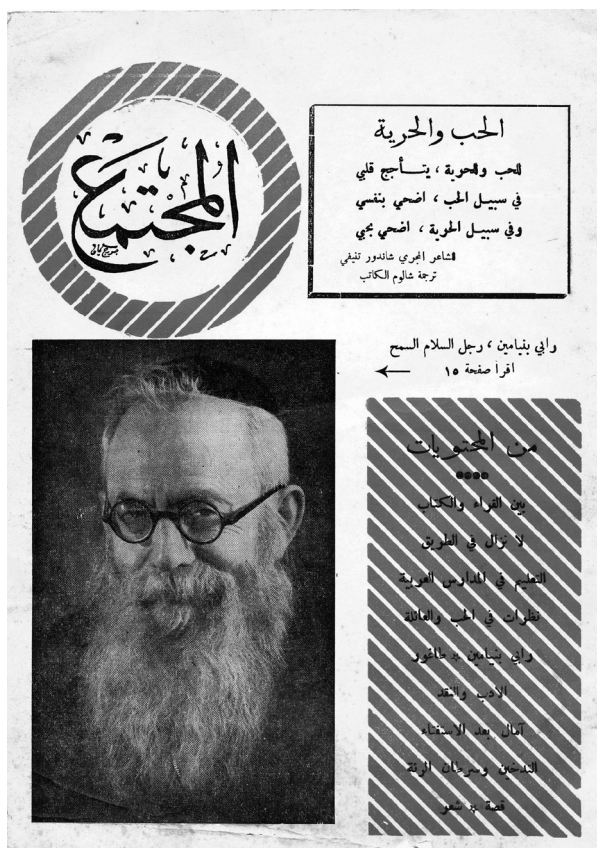
תגובתו של ידין – הצבר הצעיר כלשונו – למכתבו של ר' בנימין מגלמת בקליפת אגוז את האופן שבו נתפסה דמותו של האחרון בשיח הישראלי. מחד גיסא היה ר' בנימין דמות דומיננטית, ונתפס כחלק אינטגרלי ומרכזי בהיסטוריה של התנועה הציונית בארץ ישראל. הוא היה איש העלייה השנייה, פובליציסט בולט שאף שימש עורך של מספר רב של עיתונים וכתבי עת, ודמות מרכזית בפעולות ההתיישבותיות הציוניות. מאידך גיסא, עמדותיו הביקורתיות כלפי המדיניות הציונית ביחס לערבים, הישענותה של התנועה הציונית על השלטון הקולוניאלי הבריטי, ובייחוד עמדתו החריפה נגד גירוש הפלסטינים ומניעת שיבתם לאחר המלחמה ב-1948 – אלה שעמדו במוקד דבריהם של הפעילים

3 מכתב מיעקב יהושע לר' בנימין, 6.8.1948, אצ"מ 357/59; מכתב משרגא קדרי לר' בנימין (ללא תאריך), שם, 357/77.

4 פיצל שריף אלזעבי, 'ראבי בניאמין', אלמג'תמע, מרס 1958, עמ' 16.

5 מכתב מיגאל ידין אל ר' בנימין, 6.2.1951, מכון גנזים 99, תעודה 10657/1.

הפלסטינים — נתפסו כסכנה. עמדות אלה נחשבו כערעור על יסוד קיומה של מדינת
הלאום היהודית, ולכן נראו כמי שיש צורך לסמן אותן, לאחר הקמתה של מדינת ישראל,
כעמדות בלתי לגיטימיות.

דמותו של ר' בנימין בשער העיתון 'אלמג'תמע', לאחר פטירתו, מרס 1958. אוסף משפחתי.

דיאלקטיקה זו בין מקומו המרכזי של ר' בנימין בהווה הציונית ובין עמדותיו
האופוזיציוניות עלתה ביתר שאת לאחר מותו, בכ"ב בכסלו תשי"ח (15.12.1957),
בביתו שבבית המעלות בירושלים. בהספד שנשא עליו זלמן שזר לפני הלווייתו, בישיבת
ההנהלה הציונית בירושלים, הוא הצביע על חובתה של הפובליציסטיקה העברית
ל'סופר הבלתי תלוי, עז הביטוי ורב התוכחה' ושל המסורת העברית ל'מטפח שרשיותה

בספרותנו החדשה.⁶ לצד זאת הוא הקפיד להזכיר כי 'כבודו מחייב, שגם בעצם רגעי היגון האלה אל נכחד את האמת: בעשר השנים האחרונות, הגדולות והמחייבות, לא היו הרגשותיו כהרגשותינו. "נר" לא האיר לנו. אבל גם ריבו זה לא יאפיל עלינו את ערך תרומתו לספרות ולציונות'.⁷ כתב העת שהיה מזוהה לחלוטין עם דמותו של ר' בנימין, שביטא את חוסר מוכנותו להסכין עם אופן הקמתה של מדינת ישראל כמרחב יהודי-לאומי מובחן, ובחירתו להוסיף ולאחוז בדו-לאומיות כעקרון פעולה ביקורתי אף מתוך המציאות החדשה של מדינת הלאום, נשללו כביטוי של סטייה. לעומת זאת לא ניתן היה להכחיש את המרכזיות של דמותו בהקשרים הספרותיים והפוליטיים. דואליות זו של הערצה ושלילה קיבלה ביטוי מובהק בהספד שנכתב על ר' בנימין בעיתון 'הפועל הצעיר' על ידי עורך העיתון, ישראל כהן (1905–1986):

ר' בנימין יישאר בהווייתנו ובזכרוננו כבונה וכיוצר, וכל הטפלים שנטפלו אליו בשנים האחרונות [...] יהיו נושרים מעליו כקליפות בטלות [...] והרבה דברים שלא נראו לנו עשה ר' בנימין מתוך משובת-ישישים, ואולי מתוך חשבון-נפש מוטעה, שמיעט את דמות עצמו. הוא לא ראה את המנורה שהדליק בחייו [...] והלך והדליק איזה 'נר' עלוב וכהה, שיותר משהפיץ אור הפיץ צללים. אך אין ה'נר' מכבה את המנורה.⁸

'נר' היה לסמל הקליפות שאותן היה צריך להשיל מדמותו של ר' בנימין כדי להותיר את אותה מנורה שסימל. דמותו פוצלה בין הנר למנורה, בין קריאתו לשיבת הפליטים ובין פעילותו הציונית. בעוד האחרונה סימנה את האופן שבו יש לנצור את דמותו בזיכרון הציוני, כחלק אינטגרלי של תולדות התנועה, הראשונה ביטאה את מה שנדון להתבטל, ולהיפטר כלאחר יד כפועל יוצא של זקנתו העלובה, זו שהייתה מנוגדת למדינה שהוקמה, שהיא זו ששיקפה את המנורה שהדליק בחייו. דבריו של כהן ביטאו את אי-הנחת מדמותו של ר' בנימין כדמות שלמה, ואת הצורך לפלח אותה כדי להותירה במסגרת הזיכרון הציוני.

כארבעה חודשים לאחר פטירתו החליטה ועדת השמות העירונית בירושלים לקרוא על שמו רחוב בשכונת בית הכרם, כחלק מהחלטה על קריאת תשעה רחובות על שמות

6 זלמן שזר, 'לקראת ההלוויה (דברים שנאמרו בשיבת ההנהלה הציונית בירושלים)', בתוך אבן-שמואל ואחרים (עורכים), ר' בנימין זכרנו לברכה, עמ' 24.

7 שם, עמ' 25.

8 ישראל כהן, 'ר' בנימין', שם, עמ' 43–44.

אִישִׁים שֶׁהָיוּ שׁוֹתֵפִים בִּישׁוּדָה שֶׁל הַשְׁכּוּנָה.⁹ בִּכ"א בִּכְסֵלּוֹ תִּשְׁס"ג (26.11.2002), אֲרֻבַּעִים וְחֲמֵשׁ שָׁנִים לְאַחֵר מוֹתוֹ, הוּצֵא הַשִּׁירֹת הַבּוֹלָאִי הַיִּשְׂרָאֵלִי סִדְרָה שֶׁל אֲרֻבַּעַה בּוֹלִים; זֶה זָכָתָה לְכוֹתֶרֶת ה'פּוֹבִלִיצִיסְטִים'. עַל הַבּוֹלִים הוֹפִיעוּ מֹשֶׁה בִּילִינְסוֹן (1889–1936), אב"א אַחִימַאִיר (1897–1962), יִשְׂרָאֵל אֶלְדֵּד (שִׁיב, 1910–1996) וְר' בְּנִימִין. בְּשׁוֹבֵל שֶׁל כָּל אֶחָד מִן הַבּוֹלִים הַתְּנוּסָס סָמַל הָעִיתוֹן שֶׁהָאִישׁ עָרַךְ. מִתַּחַת לְבּוֹל שֶׁל בִּילִינְסוֹן הוֹפִיעַ 'דְּבַר', מִתַּחַת לִזֶּה שֶׁל אַחִימַאִיר 'חֲזִית הָעַם', מִתַּחַת לִזֶּה שֶׁל אֶלְדֵּד 'סֶלֶם', וּמִתַּחַת לְבּוֹל שֶׁל ר' בְּנִימִין 'הַצֶּפֶה'. הָעוֹבְדָה שֶׁר' בְּנִימִין נִכְלָל בְּתוֹךְ סִדְרַת הַבּוֹלִים מְלַמֶּדֶת עַל כֵּךְ שֶׁהוּא נִתְפָּס, כִּפִּי שֶׁתִּיָּאֵר אוֹתוֹ שׁוֹר בַּהֲסָפְדוֹ, כְּדִמּוֹת מִרְכִּזִּית בַּפּוֹבִלִיצִיסְטִיקָה הָעִבְרִית. לְצַד זֹאת, הַבְּחִירָה ב'הַצֶּפֶה' מְכַלֵּל הָעִיתוֹנִים שֶׁאֵלֵיהֶם הָיָה שׁוֹתֵף ר' בְּנִימִין — בִּיחּוּד לְאוֹר הַהֲצָבָה שֶׁל 'סֶלֶם' ו'חֲזִית הָעַם' בְּבּוֹלִים שֶׁל אַחִימַאִיר וְאֶלְדֵּד — אֵינָנָה מוֹכֶנֶת מֵאֵלֵיהֶם, וּמִבְטָאֵת אֶת פִּיצוֹל דְּמוּתוֹ שֶׁל ר' בְּנִימִין שֶׁהִתְבַּטָּא בַּהֲסָפְדִּים עָלָיו, וְאֶת הַדֶּרֶךְ לְהִכִּילוֹ בְּתוֹךְ הַמִּסְגֶּרֶת שֶׁל הַזִּכְרוֹן הַצִּיּוֹנִי הַגִּמּוּנִי. ר' בְּנִימִין הָיָה מְזוּהָה עִם עִיתוֹנִים וְכֹתָבֵי עֵת רַבִּים, אֲךָ בְּעוֹד שֶׁעִיתוֹן כְּמוֹ 'הַצֶּפֶה' נִקְשֵׁר לְדִמּוּיוֹת נּוֹסֶפּוֹת מְלֻבָּד ר' בְּנִימִין, כְּמוֹ הָרֵב מֵאִיר בֶּרֶ-אֵילָן (1880–1949) וּשְׁבַתִּי דוֹן-יֵחִיא (1909–1981), הָרֵי שְׁשֵׁנִי הָעִיתוֹנִים שֶׁזוּהוּ עִימוֹ בְּאוֹפֶן בִּלְעָדִי הָיוּ כָּתַב הָעֵת הַחֲרָדִי שֶׁעָרַךְ בְּמִשְׁךְ כְּשָׁלוֹשִׁים שָׁנִים, 'הַהֵד', ו'נֵר'. 'נֵר' שֶׁל ר' בְּנִימִין ו'סֶלֶם' שֶׁל אֶלְדֵּד אָף נּוֹסְדוּ וְהִתְפָּרְסְמוּ בְּמִקְבִּיל, וְהִבִּיעוּ עֲמֻדוֹת מְנוּגָדוֹת בִּיחָס לְמִדִּינִיּוֹת הַגִּמּוּנִית שֶׁהוֹבִילָה מִמִּשְׁלַת מִפְּא"י בְּשָׁנֹת הַחֲמִישִׁים. עִם זֹאת בְּעוֹד שֶׁ'סֶלֶם', שְׁבוּ הַשׁוּוֹה אֶלְדֵּד בֵּין גִּרְמָנִיָּה הַנֶּאֱצִית לְעִרְבִים, וְתִבְעַ 'שֶׁלֹּא יִדְרוֹךְ גִּרְמָנִי וְלֹא יִדְרוֹךְ עִרְבִי עַל אֲדֻמַּת יִשְׂרָאֵל', הוֹנִצַּח בְּבּוֹל עִם תְּמוּנָתוֹ שֶׁל אֶלְדֵּד, 'נֵר' וְתִבְיַעְתּוֹ שֶׁל ר' בְּנִימִין לְהַשְׁבֵּת הַפְּלִיטִים נִדְּוָנוּ לְהִיוֹתֵר מִחוּץ לְסִדְרָה הַמִּנְצִיחָה אֶת הַפּוֹבִלִיצִיסְטִיקָה הָעִבְרִית.¹⁰ הַכִּלְלָתוֹ שֶׁל ר' בְּנִימִין בְּסִדְרַת הַבּוֹלִים הִתְאֻפְּשָׁה בְּאֻמְצָעוֹת הַיּוֹמָן הַצִּיּוֹנִי-דָתִי שִׁיִּסְד — לֹא 'הַהֵד', שֶׁהוֹפְנָה לְקֶהֱל קוֹרְאִים חֲרָדִי לֹא צִיּוֹנִי, וּבוֹדָאִי לֹא 'נֵר', שֶׁסִּימֵן אֶת הַנִּכְבָּה הַפְּלִסְטִינִית. כְּמוֹ בַּהֲסָפְדוֹ שֶׁל כֵּהָן כֵּךְ גַּם בְּסִדְרַת הַבּוֹלִים חִיבָה הַכִּנְסַת דְּמוּתוֹ שֶׁל ר' בְּנִימִין אֶת הַסֵּרֶת 'הַקְּלִיפּוֹת הַבְּטָלוֹת' שֶׁל כָּתַב הָעֵת שֶׁעֲרַעַר עַל מִסְגֶּרֶת מִדִּינַת הָלְאוּם הַיְּהוּדִית.

אַחַת הַפְּעָמִים הָרֵאשׁוֹנוֹת שֶׁאֵנִי בְּעֻצְמִי הַתּוֹדַעְתִּי לִשְׁמוֹ שֶׁל ר' בְּנִימִין הִיִּיתָה בְּמִסְגֶּרֶת סִיּוֹר שֶׁהִשְׁתַּתְּפִּיתִי בּוֹ כְּנֹעַר בְּכֹפֶר עֲצִיּוֹן. אֶחָד מִן הָאֲתָרִים שֶׁהוֹצִגּוּ בְּסִיּוֹר, שֶׁאוֹתוֹ הִדְרִיךְ יוֹחָנָן בֶּן-יַעֲקֹב, מוֹוֵתִיקִי הַקִּיבוּץ, שֶׁנּוֹלַד בּוֹ ב' 1945 לְפָנֵי נְפִילָתוֹ ב' 1948, הָיָה מְקוֹמוֹ שֶׁל

9 דו"ח ישיבה מס' 31 של ועדת שמות הרחובות והשכונות, 14.4.1958, ארכיון עיריית ירושלים.

10 'נְתַנְיָה', 'קְרוֹנוֹת בְּרִלִין-בְּגֵד', קֶטֶר אֲנִגְלוֹ-יְהוּדִי, סֶלֶם, 1.11.1949, עמ' 6–7.